

# SİVİL İTAATSİZLİK

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

*Sivil itaatsizlik, kanunsuzluk hevesi değil, kanun ile adalet arasındaki mesafe açıldığında yurttaş vicdanının kamusal alana çıkmasıdır. Metin, itaatin her zaman erdem olmadığını; kimi zaman insanın haysiyetini korumak için haksız emre, adaletsiz yasaya ve devletin kör güvenlik refleksine "hayır" demesi gerektiğini savunur. Thoreau'dan Gandhi'ye, Martin Luther King'den Rawls ve Arendt'e uzanan teorik hat, sivil itaatsizliği şiddetsiz, kamusal, gereçeli ve bedeli üstlenilen ahlâkî-politik bir eylem olarak kurar. Bu yönüyle sivil itaatsizlik sıradan suçtan ayrılır; çünkü amacı zarar vermek değil, haksızlığı görünür kılmaktır. Türkiye bağlamında ise mesele daha çetindir: Haklar anayasal metinlerde tanınsa da devlet çoğu zaman yurttaşın itirazını özgürlük değil, asayiş sorunu olarak okur. Cumartesi Anneleri, Bergama köylüleri, vicdani retçiler, Gezi Parkı ve Akbelen direnişleri, yurttaşın bedenini, hafızasını ve haysiyetini kamusal delile dönüştürdüğü örneklerdir. Bununla birlikte metin, sivil itaatsizliğin romantize edilmemesi gerektiğini de vurgular; şiddet, kamu malına zarar verme, etik disiplinsizlik, strateji eksikliği ve mahalleci çifte standartlar haklı itirazın meşruiyetini zedeler. Sonuçta sivil itaatsizlik, devletin meşruiyetini, yurttaşın ahlâkını ve toplumun adalet duygusunu aynı anda sınavan dikenli fakat gerekli bir demokrasi pratiğidir.*

1

## 1. İtaat, Devlet ve Vicdan

Bir devlet dairesinin soğuk koridorunda başlar bazen siyaset. Mermer döşeme, floresan ışık, duvarda asılı resmî bir portre, masanın arkasında dosyalara gömülmüş bir memur, önünde bekleyen yurttaş. Yurttaşın elinde dilekçe vardır; memurun elinde mühür. O mühür, çoğu zaman yalnızca kâğıda basılmaz; insanın sabrına, hakkına, bekleyişine, haysiyetine de basılır. Devlet kendini en çok burada belli eder: büyük nutuklarda değil, küçük kapılarda. Sivil itaatsizlik meselesi de tam bu küçük kapının önünde başlar. Çünkü yurttaş bir noktadan sonra şunu fark eder: Kanuna uymak ile adalete sadık kalmak her zaman aynı şey değildir.

İtaat, insanlık tarihinin en eski politik alışkanlıklarından biridir. Ailede başlar, okulda terbiyeye dönüşür, kışlada disiplin olur, bürokraside prosedür adını alır, siyasette sadakat diye pazarlanır. Toplumlar itaat olmadan yaşayamaz; bu doğru. Herkesin kendi keyfine göre hareket ettiği yerde ortak hayat dağılır. Fakat mesele burada bitmez. Çünkü itaatin de bir ahlâkı vardır. İnsan, her emre uymakla erdemli olmaz. Bazen erdem, emre uymayı reddetmekle başlar. Bazen "hayır" kelimesi, insanın vicdanına çektığı en temiz besmeledir.

Devlet, kendini genellikle düzen fikriyle meşrulaştırır. Düzen ister, sükûnet ister, uyum ister. Sokaklar sakin olsun, meydanlar sessiz kalsın, yurttaşlar sıraya girsin, itiraz edenler fazla görünür olmasın. Bu mantık ilk bakışta makul görünür. Fakat devletin "düzen" dediği şey her zaman adalet değildir. Bazen düzen, haksızlığın iyi ütülenmiş gömleğidir. Bazen kamu düzeni, yurttaşın sesini kısmak için kullanılan kalın perdedir. Bazen hukuk, adaleti koruyan kalkan olmaktan çıkar; iktidarın elinde parlak bir cop hâline gelir. İşte sivil itaatsizlik, bu noktada ortaya çıkar: Devletin kanunu ile yurttaşın vicdanı çarpıştığı anda.

Sivil itaatsizlik, basit bir kural tanımazlık değildir. "Ben istemiyorum, o hâlde uymuyorum" şımarıklığı hiç değildir. Onu sıradan suçtan ayıran temel şey, vicdanî ve kamusal oluşudur. Sivil itaatsiz kişi karanlıkta taş atmaz; yüzünü gösterir. Gizlenmez; görünür olur. Kendi çıkarı için değil, ortak adalet duygusu için itiraz eder. Devletin varlığını tümünden reddetmek zorunda değildir; çoğu zaman devleti kendi iddiasına, kendi hukukuna, kendi ahlâkî vaadine çağırır. Yani sivil itaatsizlik, devlete karşı yapılırken bile çoğu zaman hukuk fikrinin içinden konuşur.

Buradaki düğüm şudur: Yurttaş yalnızca kanuna uymakla mı yükümlüdür, yoksa kanunun adil olup olmadığını düşünmekle de mi yükümlüdür? Eğer yurttaş sadece uyan bir varlık olarak görülürse, demokrasi sandık günü yapılan törensel bir işlemde ibaret kalır. Fakat yurttaş düşünen, itiraz eden, ahlâkî yargı kurabilen bir özne olarak kabul edilirse, demokrasi yalnızca seçim değil; sürekli denetim, sürekli sorgu, sürekli kamusal vicdan hâline gelir. Sivil itaatsizlik bu yüzden demokrasinin kenar süsü değildir; kriz anlarında onun ahlâkî sigortasıdır.

Türkiye gibi devlet geleneğinin ağır, yurttaşlık kültürünün çoğu zaman ürkek, bürokrasinin ise kendini toplumun üstünde gördüğü ülkelerde sivil itaatsizlik daha da kritik bir anlam kazanır. Çünkü burada devlet, yurttaşa sık sık "evladım" gibi davranır; yetişkin bir politik özne gibi değil. Devlet baba olur, yurttaş çocuklaştırılır. Baba kızarsa meydan yasaklanır, baba huzursuz olursa yürüyüş ertelenir, baba uygun görmezse basın açıklaması bile riskli hâle gelir. Böyle bir atmosferde sivil itaatsizlik, yalnızca belli bir yasaya karşı çıkmak değildir; yurttaşın çocuk muamelesini reddetmesidir.

Bu reddedişin içinde öfke vardır, fakat yalnız öfke yetmez. Sivil itaatsizlik öfkenin disipline girmiş hâlidir. Bağırarak kolaydır; bedelini üstlenerek konuşmak zordur. Sosyal medyada celallenmek kolaydır; meydana, mahkeme kapısında, orman nöbetinde, adliye koridorunda, üniversite kapısında kendi bedenini ve adını ortaya koymak zordur. Sivil itaatsizlik bu zorluğu göze alır. Çünkü orada insan, kendi rahatını değil, ortak haysiyeti düşünür. "Bana dokunmayan yılan bin yaşasın" ahlâkının karşısına çıkar ve der ki: Yılan bir gün herkese dokunur; mesele yılanın kime geldiği değil, zehrin normalleşip normalleşmediğidir.

İtaatin tehlikeli tarafı da burada görünür. Uzun süre sorgusuz itaat eden toplumlar, kötülüğe alışır. Önce küçük haksızlıklara susular. Sonra büyük haksızlıklar karşısında kelimeler kaybolur. Sonra insanlar, kendi suskunluklarını akıllılık zannetmeye başlar. "Başımı belaya sokmayayım" cümlesi, bir süre sonra ahlâkî omurganın yerine geçer. Oysa insanın başını belaya sokmayan her düzen iyi düzen değildir. Bazı düzenler insanı beladan korur, bazıları insanı insanlığından eder. Aradaki farkı vicdan bilir.

Vicdan burada romantik bir süs değildir. Vicdan, insanın kendi iç mahkemesidir. Fakat bu mahkeme yalnızca bireysel bir duygu olarak kalırsa eksik olur. Sivil itaatsizlik, vicdanı kamusal alana çıkarır. İçeride duyulan rahatsızlık dışarıda eyleme dönüşür. Kişisel huzursuzluk toplumsal soruya evrilir. İnsan "ben rahatsızım" demekle yetinmez; "bu haksızlık hepimizi ilgilendiriyor" der. İşte Sivil itaatsizliğin politik değeri bireysel vicdan ile ortak adalet arasında köprü kurar.

Bu yüzden sivil itaatsizlikten korkan devlet, aslında yurttaşın vicdanından korkar. Çünkü vicdan, en zor yönetilen şeydir. Propagandayla uyandırılabilir, korkuyla bastırılabilir, çıkarla satın alınabilir; ama tamamen yok edilemez. Bir yerde tekrar sızar. Bazen bir annenin elindeki fotoğrafta, bazen bir köylünün ağaca sarılışında, bazen bir öğrencinin kayyım rektöre sırtını dönmesinde, bazen bir işçinin "ölmek istemiyoruz" diye haykırmasında kendini gösterir. Devlet bunu asayiş meselesi sanır. Oysa orada asayişten büyük bir şey vardır: insanın adaletle kurduğu eski ve inatçı bağ.

Sivil itaatsizlik, bu bağın politik adıdır. Yurttaşın devlete şunu söylemesidir: Sen güçlü olabilirsin; ama her güçlü haklı değildir. Sen yasa çıkarabilirsin; ama her yasa adil değildir. Sen emir verebilirsin; ama her emir vicdanı bağlamaz. Bu söz söylendiğinde devletin gerçek niteliği ortaya çıkar. Demokratik devlet bunu duyar,

düşünür, tartışır. Otoriter devlet ise panikler, yasaklar, coplar, yargılar. Çünkü otoriter akıl, itirazı fikir olarak değil, mikrop olarak görür. Hâlbuki bazen toplumun sağlığı, tam da o mikrobun gösterdiği ateşte saklıdır.

**Filozof Kirpi: "Her itaat düzen kurmaz; bazen insan, vicdanını kurtarmak için kanunun soğuk duvarına alnını dayamak zorundadır."**

## 2. Teorik Hat — Thoreau'dan Rawls'a, Gandhi'den Arendt'e

Bir insanın devlete "hayır" demesi bazen bir meydanda başlamaz; küçük, sıradan, neredeyse önemsiz görünen bir ödemeyi reddetmesiyle başlar. Henry David Thoreau'nun vergi ödemeyi reddetmesi böyledir. Devasa bir devrim sahnesi yoktur ortada. Tank yok, barikat yok, kalabalık yok. Bir yurttaş vardır; devletin köleliği ve haksız savaşı finanse eden düzenine ortak olmak istemez. Cebindeki parayı sakladığı için değil, vicdanını kiraya vermek istemediği için itiraz eder. Sivil itaatsizliğin modern hikâyesinde bu küçük hareketin büyük bir gölgesi vardır: İnsan, bazen koskoca devlete karşı kendi cebindeki bozuk parayla direnir.

Thoreau'nun tavrı bize şunu öğretir: Devletin istediği her şey, insanın ahlâkî onayından geçmiş sayılmaz. Yasa bir şeyi emredebilir; fakat vicdan o emri mühürlemek zorunda değildir. Thoreau için asıl mesele, insanın kötülüğe dolaylı ortak olup olmadığıdır. "Ben yapmadım" demek yetmez; bazen kötülüğü ayakta tutan mekanizmaya sessizce yağ sürmek de suç ortaklığıdır. Bu yüzden sivil itaatsizlik, yalnızca eylem değil, aynı zamanda **ortaklıktan çekilme ahlâkıdır**. Kirli sofraya oturmamak, kirli parayı ödememek, kirli emre boyun eğmemek. Devletin sofrasında herkes yer kapma yarışına girmişken, birinin ayağa kalkıp "bu yemek bozuk" demesi bayağı kıymetlidir.

Gandhi bu çizgiyi başka bir düzeye taşır. Onun sivil itaatsizlik anlayışı yalnızca bireysel vicdanın itirazı değildir; halkın gündelik hayatına yayılmış bir direniş terbiyesidir. Tuz Yürüyüşü bunun en parlak sembollerinden biridir. Tuz dediğimiz şey basittir; sofradadır, elde kalır, terde vardır, denizden gelir. Fakat İngiliz sömürge idaresi tuzu bile egemenlik aracına çevirdiğinde Gandhi, sıradan nesneyi politik bir silaha dönüştürür. Buradaki zekâ şudur: Sivil itaatsizlik, soyut sloganı somut nesneye bağladığında kitlelerin zihnine girer. Tuz artık sadece tuz değildir; haysiyetin kristalleşmiş hâlidir.

Gandhi'nin şiddetsizlik vurgusu da romantik bir pasifizm değildir. Şiddetsizlik, güçsüzlük değil, disiplin meselesidir. Öfkeyi rastgele patlatmak kolaydır; öfkeyi ahlâkî bir biçime sokmak zordur. Sivil itaatsizlik burada kaba öfkeyi kamusal terbiyeye dönüştürür. Çünkü şiddet, çoğu zaman iktidarın en iyi bildiği oyundur. Devlet şiddet sahasını sever; orada daha güçlüdür, daha hazırlıklıdır, daha meşrudur. Sivil itaatsizlik ise oyunu değiştirir. Devleti kendi kaba refleksiyle baş başa bırakır. Yurttaş şiddete başvurmadığında, devletin şiddeti daha çiplak görünür. Copun bahanesi azalır; gazın ahlâkî maskesi düşer.

Martin Luther King Jr. bu hattı ırk ayrımcılığına karşı mücadelede daha da berraklaştırır. Onun sivil itaatsizlik anlayışında haksız yasa ile adil yasa ayrımı merkezi yer tutar. Bir yasa insan onurunu yükseltiyorsa adaletle yakındır; insanı aşağılıyor, dışlıyor, ezilenleri ikinci sınıf varlık hâline getiriyorsa adı yasa olsa da ruhu çürüktür. King'in büyüklüğü, öfkeyi haklılıkla, haklılığı ahlâkî sorumlulukla birleştirmesindedir. Çünkü ezilenin öfkesi bile sinanır; haklı olmak, her yolu meşru kılmaz. Sivil itaatsizlik tam burada ince bir ip üzerinde yürür: Haksızlığı sertçe teşhir eder, ama insanı düşmanlaştıran kör intikam diline teslim olmaz.

John Rawls ise meseleyi anayasal demokrasi içinde düşünür. Ona göre sivil itaatsizlik, toplumun adalet duygusuna hitap eden kamusal, politik ve çoğunlukla şiddetsiz bir eylemdir. Rawls'un önemi, sivil itaatsizliği düzen dışı bir taşkınlık gibi değil, adil toplum iddiasındaki bir düzenin kendi içinde ortaya çıkan düzeltici bir mekanizma gibi ele almasıdır. Yani sivil itaatsizlik, demokrasinin düşmanı değildir; demokrasi kendi kulağını

tıkadığında yurttaşın kapıya vurmasıdır. Kapıya vurmak kaba görünebilir; fakat içeride yangın varsa kibarlık bazen ahmaklıktır.

Hannah Arendt ise sivil itaatsizliği daha çok kamusal eylem, çoğulluk ve yurttaşlık bakımından düşünmeye imkân verir. Arendt'in dünyasında politika, insanların birlikte görünür olduğu, konuştuğu, eyleme geçtiği alandır. Bu açıdan sivil itaatsizlik, yalnızca "yasaya uymama" davranışı değildir; insanların kamusal alanda "biz buradayız" demesidir. O "biz", tek tip bir kitle değildir. Farklı seslerin, farklı yaraların, farklı korkuların ortak bir adalet talebinde buluşmasıdır. Sivil itaatsizlik, insanları seyirci koltuğundan kaldırır; onları sahneye, yani yurttaşlığın gerçek yerine çağırır.

Burada teorik hattın bize gösterdiği ana damar şudur: Sivil itaatsizlik, ahlâksız bir başıbozukluk değil, ahlâkî gerekçesi olan politik bir ihlaldir. Thoreau bireyin vicdanını, Gandhi kitle disiplinini, King adil yasa fikrini, Rawls anayasal meşruiyeti, Arendt kamusal görünürlüğü öne çıkarır. Bu isimlerin her biri başka bir pencere açar; ama hepsi aynı karanlık odaya bakar: Devletin yasal gücü ile insanın ahlâkî sorumluluğu her zaman örtüşmez.

Bu noktada sivil itaatsizliği anarşizmle, keyfi isyanla, sabotajla ya da sıradan suçla karıştırmamak gerekir. Sivil itaatsiz kişi, çoğu zaman düzenin tümünü yakmak istemez; düzenin içindeki adaletsizliği görünür kılmak ister. Gizlenmez; gerekçesini açıklar. Kaçmaz; bedeli göze alır. Şiddeti kutsamaz; kamusal vicdana seslenir. Onun gücü, elindeki taştan değil, yüzündeki açıklıktan gelir. Bu yüzden sivil itaatsizlik, gizli öfkenin değil, açık vicdanın siyasetidir.

Türkiye gibi itaat kültürünün devlet terbiyesiyle, aile hiyerarşisiyle, okul disipliniyle, mahalle baskısıyla ve bürokratik kibirle iç içe geçtiği bir ülkede bu teorik hat çok şey söyler. Çünkü bizde "devlete karşı gelmek" çoğu zaman otomatik olarak ayıp, suç, nankörlük veya fitne diye kodlanır. Oysa teorik gelenek bize başka bir şey fısıldar: Devlete itiraz etmek, her zaman devlete düşmanlık değildir. Bazen devleti kendi adalet vaadine çağırmasıdır. Bazen hukuk devletini, hukuk devletinden kaçanların elinden kurtarma çabasıdır.

Bu yüzden sivil itaatsizlik, yurttaşın elindeki son ahlâkî pusulalardan biridir. Seçim sandığı yetmediğinde, mahkemeler ağırlaştığında, medya sağırdaştığında, bürokrasi duvarlaştığında, sokak ve vicdan yeniden konuşmaya başlar. Bu konuşma bazen bir yürüyüştür, bazen oturma eylemi, bazen vergi reddi, bazen nöbet, bazen tek bir pankart. Ama özünde aynı cümle vardır: "Ben bu haksızlığa rıza göstermiyorum." Bu cümle küçük görünür; fakat tarih bazen böyle cümlelerin omzunda döner.

**Filozof Kirpi: "Sivil itaatsizlik, vicdanın devlete yazdığı açık dilekçedir; mührü yoktur ama haysiyetin imzasını taşır."**

### 3. Sivil İtaatsizlik ile Suç Arasındaki İnce Çizgi

Bir kalabalığın içinden tek bir el havaya kalkar. O elde bazen pankart vardır, bazen bir fotoğraf, bazen zeytin dalı, bazen yalnızca boş bir avuç. Devlet o eli çoğu zaman hızla teşhis etmek ister: "suç", "provokasyon", "kamu düzenini bozma", "kanuna aykırı toplantı". Oysa mesele bu kadar kolay değildir. Bir eylemin yasal olmaması, onun hemen ahlâksız olduğu anlamına gelmez. Tıpkı bir şeyin yasal olmasının onu otomatik olarak adil yapmaması gibi. Hukuk ile adalet arasındaki bu çatlak, sivil itaatsizliğin doğduğu ince ve tehlikeli yarıktır.

Suç, genellikle bireysel çıkar, zarar verme niyeti, gizlenme, şiddet, hırs, intikam ya da başkasının hakkını gasp etme biçiminde ortaya çıkar. Hırsızlık gizlenmek ister. Dolandırıcılık aldatır. Şiddet korku üretir. Sabotaj zarar verir. Sivil itaatsizlik ise kendini saklamaz; tam tersine görünür olmak ister. Çünkü onun hedefi suçu gizlemek değil, haksızlığı teşhir etmektir. Sivil itaatsiz kişi çoğu zaman yüzünü gösterir, adını söyler, gerekçesini açıklar,

eyleminin kamusal anlamını üstlenir. Bu yüzden sivil itaatsizlikte ihlal vardır, fakat bu ihlal kör bir saldırı değil, ahlâkî bir işarettir.

Buradaki ayırım hayati önemdedir. Her yasa ihlali sivil itaatsizlik sayılamaz. Bir grubun öfkeyle dükkân yakması, araçları tahrip etmesi, insanlara saldırmaması, kamu malını keyfi biçimde parçalama zevkine kapılması sivil itaatsizlik değildir. Bu, haksızlıkla mücadele iddiasını bile kirlüten bir savrulmadır. Çünkü sivil itaatsizlik, adalet adına yapılır; adalet adına yapılan eylem de masumlara zarar vermemekle, şiddeti kutsamamakla, kendi sınırını bilmekle yükümlüdür. Öfke haklı olabilir; fakat haklı öfke bile etik terbiye istemezse çabucak kaba kuvvete dönüşür. O zaman iktidarın istediği sahaya düşülür. İktidar zaten muhalefeti çoğu zaman "tehlike" olarak göstermek ister; şiddet bu propagandaya altın tepsi sunar.

Sivil itaatsizliğin en belirgin ölçütlerinden biri kamusalıktır. Gizli kapaklı yapılmaz. Karanlıkta değil, gün ışığında konuşur. Bir yasayı ya da kararı ihlal ederken bunu kişisel menfaat için değil, daha geniş bir adalet iddiası için yapar. Mesela ormanını korumak isteyen köylünün yol kapatması, kaybedilen evladının akıbetini soran annenin meydanda oturması, üniversitesine müdahale edildiğini düşünen öğrencinin sırtını dönmesi, iş güvenliği isteyen işçinin fabrika kapısında nöbet tutması sıradan asayiş meselesi diye geçiştirilemez. Burada yurttaş, bedenini bir cümleye dönüştürür. Devletin duymadığı şeyi görünür kılar.

İkinci ölçüt şiddetsizliktir. Şiddetsizlik, sivil itaatsizliğin zayıflığı değil, asıl zekâsıdır. Çünkü şiddet, devletin en iyi bildiği dildir. Devlet şiddeti sınıflandırır, dosyalar, bastırır, cezalandırır, güvenlik diskuruna yerleştirir. Fakat barışçıl bir insanın sadece oturması, susması, yürümesi, zincirlenmesi, nöbet tutması ya da yasaklanmış bir alanda elinde fotoğrafla beklemesi iktidarın ezberini bozar. Çünkü ortada yakılacak bir şehir yoktur; fakat görülmesi gereken bir adaletsizlik vardır. Bu durumda devletin sert müdahalesi daha çıplak görünür. Cop, karşısında taş bulamayınca kendi kabalığıyla baş başa kalır.

Üçüncü ölçüt bedeli göze almaktır. Sivil itaatsiz kişi, yaptığı eylemin sonuçlarından tamamen kaçmaya çalışmaz. Bu, "cezayı sevmek" değildir; böyle bir romantizm fazla ucuz olur. Mesele şudur: Kişi, eyleminin politik ve ahlâkî sorumluluğunu üstlenir. "Ben buradayım, bunu yaptım, çünkü şu haksızlığı kabul etmiyorum" der. Bu açıklık, sivil itaatsizliği sıradan suçtan ayıran en güçlü çizgilerden biridir. Suçlu çoğu zaman izini silmek ister; sivil itaatsiz ise iz bırakmak ister. Çünkü onun izi, hukukun vicdanına düşülmüş nottur.

Fakat devletler bu ayırımı çoğu zaman yapmak istemez. Özellikle otoriterleşen rejimler için sivil itaatsizlik tahammül edilmesi zor bir aynadır. Çünkü bu eylem devletin güç dilini değil, meşruiyet dilini sorgular. Devlet "kanun böyle" der; sivil itaatsiz "peki adalet nerede?" diye sorar. Devlet "izin almadınız" der; sivil itaatsiz "hak izinle mi doğar?" diye karşılık verir. Devlet "kamu düzeni bozulur" der; sivil itaatsiz "haksızlık düzen midir?" diye sorar. Bu sorular rahatsız edicidir. Çünkü bürokrasinin en sevmediği şey, mühürlediği kâğıdın ahlâkî hesabının sorulmasıdır.

Türkiye'de sivil itaatsizliğin sık sık suçla aynı sepete atılmasının arkasında da bu zihniyet vardır. Devlet akli, yurttaş çoğu zaman kendi başına karar verebilen ahlâkî bir özne olarak görmek istemez. Yurttaş ya makbul olacaktır ya şüpheli. Ya alkışlayacaktır ya susacaktır. İtiraz ettiğinde ise hemen arkasında dış güç, örgüt, provokasyon, fitne, marjinal unsur aranır. Bu, eski ama hâlâ iş gören bir numaradır. Yurttaşın vicdanını ciddiye almak yerine, onun itirazını kriminal bir etiketle boğmak. Kolay iş. Zekâ istemez, sadece kalın bir dosya ve biraz devlet refleksi yeter.

Oysa hukuk devleti dediğimiz şey, sadece suçluyu cezalandıran mekanizma değildir; haksızlığa itiraz eden yurttaş da dinleyebilen olgunluktur. Devlet her itirazı suç gibi görmeye başladığında, kendini koruduğunu sanır; aslında kendi meşruiyetini kemirir. Çünkü meşruiyet, yalnızca seçimle, kanunla, mahkeme kararıyla ayakta durmaz. Meşruiyetin derininde toplumun adalet duygusu vardır. Bu duygu yaralanırsa, devletin elindeki bütün kanunlar soğuk demire dönüşür.

Sivil itaatsizlik ile suç arasındaki ince çizgi burada belirginleşir: Suç, ortak hayatı yaralar; sivil itaatsizlik, ortak hayatın yarasını gösterir. Suç başkasının hakkını ezer; sivil itaatsizlik ezilen hakkı görünür kılar. Suç karanlığa yaslanır; sivil itaatsizlik ışığa çıkar. Suç sorumluluktan kaçır; sivil itaatsizlik bedeli üstlenir. Bu ayrım yapılmadığında toplum ahlâkî körlüğe sürüklenir. Her itirazı suç sayan ülke, sonunda suçsuz insanların suskunluğundan yapılmış büyük bir hapisaneyeye dönüşür.

**Filozof Kirpi: "Suç karanlıkta saklanır; sivil itaatsizlik ise haksızlığın yüzüne gündüz vakti ayna tutar."**

#### 4. Türkiye'de Anayasal Çerçeve ve Devletin Güvenlik Refleksi

Türkiye'de sivil itaatsizlik meselesi bir anayasa maddesinin kuru kenarında değil, meydanın tam ortasında okunmalıdır. Kâğıt üzerinde hak vardır; duvarda hukuk devleti yazar; kürsüde özgürlük cümleleri dolaşır. Fakat iş yurttaşın gerçekten itiraz etmesine gelince devletin yüz kasları değişir. Birden bürokratik alın kırışır, valilik dili sertleşir, polis barikatı erkenden kurulur, "kamu düzeni" kelimesi her kapıyı kapatan sihirli bir anahtar gibi kullanılır. Memleketin hukuk trajedisi biraz da burada saklıdır: Hak, metinde geniştir; uygulamada çoğu zaman dar bir koridordan geçirilir.

Anayasa, herkesin düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına ya da toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahip olduğunu söyler. Aynı anayasal çerçeve, herkesin önceden izin almadan, silahsız ve saldırsız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahip olduğunu da kabul eder. Bu iki hüküm birlikte düşünüldüğünde, yurttaşın yalnızca evinde homurdanma hakkı olmadığı; sokağa, meydana, kampüse, adliye önüne, fabrika kapısına, orman yoluna taşıyabileceği bir kamusal söz hakkı bulunduğu açıktır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de ifade özgürlüğünü ve toplantı özgürlüğünü koruma altına alır; yani mesele yalnızca iç hukuk tekniği değil, demokratik toplum fikrinin temel damarlarından biridir.

Fakat Türkiye'de sorun, hakkın yazılıp yazılmamasından çok, hakkın devlet aklı tarafından nasıl karşılandığıdır. Çünkü bizde devlet, hakka çoğu zaman "lütuf" muamelesi yapar. Yurttaş sanki kendi hakkını kullanmaz da devletten kısa süreliğine izin alır. Oysa toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının mantığı izin değil, özgürlüktür. Elbette şiddet, saldırı, açık tehlike, başkalarının haklarının ağır biçimde ihlali gibi sınırlar tartışılır; fakat bu sınırlar hakkı ortadan kaldırmak için değil, hakkın demokratik biçimde kullanılmasını sağlamak için vardır. Sınır, hakkın kefeni hâline geldiğinde hukuk devletinden geriye sadece mevzuat mezarlığı kalır.

Anayasa Mahkemesi'nin toplantı ve gösteri hakkına ilişkin değerlendirmelerinde de barışçıl biçimde ortaya konulan fikirlerin korunması gerektiği vurgulanır. Mahkeme, demokratik toplumda mevcut düzene itiraz eden ve barışçıl yöntemlerle değişim isteyen kişilerin haklarının korunmasının önemine işaret eder. Bu tespit, sivil itaatsizlik açısından çok kıymetlidir. Çünkü sivil itaatsizlik zaten çoğu zaman mevcut düzene, mevcut karara, mevcut yasa uygulamasına itiraz eder. Eğer "mevcut düzene itiraz" başlı başına tehlike sayılırsa, demokrasi yalnızca iktidarın hoşuna giden fikirlerin festivaline dönüşür. Bu da demokrasi değil, süslenmiş itaat salonudur.

Türkiye'de devletin güvenlik refleksi, sivil itaatsizliği anlamadan önce zapt etmeye çalışır. Bir basın açıklaması yapılacaksa önce çevik kuvvet gelir. Bir yürüyüş duyurulmuşsa önce yasaklama ihtimali konuşulur. Bir park, orman, üniversite, meydan savunuluyorsa önce "kim bunların arkasında?" sorusu dolaşıma sokulur. Devlet, yurttaşın kendi vicdaniyla hareket edebileceğine inanmakta zorlanır. Ona göre itiraz eden ya kandırılmıştır ya örgütlenmiştir ya dışarıdan yönetilmiştir ya da kamu düzenini bozmak için fırsat kollamaktadır. Bu bakış, yurttaş ahlâkî özne olmaktan çıkarır; dosya nesnesine indirir.

"Kamu düzeni" burada kritik kavramdır. Elbette kamu düzeni bütünüyle anlamsız değildir. Toplum, ortak hayatın asgari güvenliği olmadan yaşayamaz. Fakat Türkiye pratiğinde kamu düzeni, bazen kamu vicdanını

bastırmanın adı hâline gelir. Bir annenin kaybedilen evladını sorması kamu düzenini bozmaz; bozulan şey, devletin kendi karanlık hafızasıyla yüzleşme konforudur. Bir köylünün ağacına sarılması kamu düzenini çökertmez; çöken şey, rantin engelsiz ilerleme iştahıdır. Bir öğrencinin atanın yönetime karşı sırtını dönmesi devleti yıkmaz; yıkılan şey, otoritenin sorgusuz saygı beklentisidir. Kısacası devlet çoğu zaman düzeni değil, kendi rahatsız olmama hakkını korur.

Bu noktada sivil itaatsizlik, anayasal hakkın uç sınırında duran bir ahlâkî testtir. Çünkü klasik protesto biçimleri bazen yetmez. Dilekçe verilir, cevap gelmez. Mahkemeye gidilir, süreç uzar. Basın açıklaması yapılır, medya görmez. Meclis kapısı çalınır, siyaset duymaz. O zaman yurttaş kendi bedenini dilekçeye çevirir. Oturur, yürür, bekler, nöbet tutar, yolu keser, ağaca sarılır, pankart açar, kimi zaman yasaklanmış meydana girer. Bu eylemler hukuki tartışmaya açık olabilir; fakat onları otomatik olarak suç diye damgalamak, hakkın ruhunu boğmaktır.

Türkiye'nin temel problemi, kanun ile hak arasındaki mesafeyi çoğu zaman devlet lehine yorumlamasıdır. Hâlbuki hukuk devleti, sadece devleti koruyan hukuk değildir; yurttaş devletle karşı da koruyan hukuktur. Kanun, yurttaşın sesini kısmaya yarıyorsa orada hukuk tekniği vardır ama hukuk ahlâkı yoktur. Devlet, barışçıl itirazdan korktuğu ölçüde kendi meşruiyetine güvenmediğini ele verir. Güçlü devlet, her pankartı tehdit saymaz. Olgun devlet, her kalabalığı düşman gibi görmez. Demokratik devlet, yurttaşın "hayır" deme hakkını kamu düzeninin felaketi değil, ortak hayatın sigortası kabul eder.

Sivil itaatsizlik Türkiye'de bu yüzden yalnızca bir eylem biçimi değildir; devletin yurttaşın bakışını ele veren politik röntgendir. Copun gölgesinde hukuk, gazın içinde özgürlük, barikatın arkasında anayasa ne kadar yaşayabilir? Sorulması gereken soru budur. Çünkü hak, yalnızca kitapta durduğu sürece hak değildir. Hak, meydana nefes alabildiği, mahkeme kapısında ezilmediği, polis barikatında boğulmadığı, valilik yazısıyla keyfi biçimde iptal edilmediği zaman hak olur.

**Filozof Kirpi: "Hak, kâğıtta yazılıyken sessizdir; meydana sınıandığında devletin gerçek yüzünü konuşturur."**

## 5. Türkiye'de Sivil İtaatsizlik Örnekleri

Galatasaray Meydanı'nda bir annenin elinde fotoğraf vardır. Fotoğraftaki yüz artık yaşlanmaz; çünkü kaybedilmiştir, öldürülmüştür, faili saklanmıştır ya da devletin karanlık koridorlarında isimsizleştirilmiştir. Anne ise yaşlanır. Eli titrer, beli bükülür, sesi kısılır; ama fotoğrafı bırakmaz. O fotoğraf, kâğıt değildir artık. Bir mahkeme dosyasından, bir savcı mühründen, bir polis tutanağından daha ağırdır. Cumartesi Anneleri/İnsanları'nın yaptığı şey tam da bu yüzden Türkiye'de sivil itaatsizliğin en derin örneklerinden biridir: bağırmanın devleti rahatsız etmek, taş atmadan hafızayı meydanın ortasına koymak, susarak ülkenin en gürültülü sorusunu sormak.

Bu eylemin gücü, kalabalıkların büyüklüğünden çok sürekliliğindedir. Türkiye gibi hafızası sık sık silinen, acısı hızla gündem dışına itilen, devlet şiddeti çoğu zaman "eski defter" diye kapatılmak istenen bir ülkede aynı yere tekrar tekrar gelmek büyük bir politik ısrardır. Sivil itaatsizlik burada yürüyüşten çok bekleyiştir. Anne bekler. Kardeş bekler. İnsan hakları savunucusu bekler. Devletin "dağılın" dediği yerde insanlığın "hatırla" emri başlar. Burada itaatsizlik, bağırıp çağırarak değil, unutmayı reddetmekle kurulur. Hafıza, Türkiye'de çoğu zaman en tehlikeli muhalefettir; çünkü devletlerin unutturmak istediği her şey, bir gün adaletin kapısına dayanır.

Bergama köylülerinin altın madeni karşıtı mücadelesi ise başka bir damar açar. Burada mesele yalnızca çevre değildir; toprağın, suyun, zeytinin, köy hayatının, yani insanın yaşama alanının şirket-devlet işbirliği karşısında

savunulmasıdır. Köylünün sivil itaatsizliği şehirli aktivistin cilalı teorisine benzemez. Onun dili daha doğrudandır: “Bu toprak benim geçimim, bu su benim hayatım, bu ağaç benim çocuğumun gölgesi.” Bergama direnişi, köylünün de politik özne olduğunu göstermiştir. Yani siyaset yalnızca Meclis kürsüsünde, parti genel merkezinde, televizyon stüdyosunda yapılmaz. Bazen tarlanın kenarında, bazen zeytinliğin içinde, bazen maden yolunda yapılır. Hem de öyle yapılır ki, profesörün üç seminerde anlatamadığını köylü kadın bir bakışıyla anlatır.

Vicdani ret meselesi Türkiye’de sivil itaatsizliğin en çetin alanlarından biridir. Çünkü burada yurttaş, devletin en kutsal saydığı alanlardan birine itiraz eder: askerlik yükümlülüğüne. Vicdani retçi “ben öldürmeyi öğrenmek istemiyorum”, “ben bu buyruğa ahlâken katılmıyorum”, “benim bedenim devletin otomatik mülkü değildir” der. Türkiye gibi askerlik mitolojisinin erkeklik, vatandaşlık, vatan sevgisi ve makbul insan kalıbıyla iç içe geçtiği bir toplumda bu cümle kolay kurulmaz. Vicdani retçi, sadece devlete değil, mahalleye de itaatsizlik eder. Aileye, erkeklik gösterisine, bayraklı hamasete, “her Türk asker doğar” ezberine de çomak sokar. Bu yüzden vicdani ret, kişisel bir karar gibi görünse de derin bir politik yarık açar.

Gezi Parkı ise Türkiye’de sivil itaatsizliğin en yaratıcı, en karmaşık ve en sembolik örneklerinden biri olarak okunabilir. Başlangıçta birkaç ağacı koruma refleksi vardı; fakat o ağaçların gölgesinde biriken şey kısa sürede çok daha geniş bir itiraza dönüştü: kent hakkı, yaşam tarzına müdahaleye duyulan öfke, kamusal alan talebi, gençliğin boğazına kadar gelen otoriter dil, mizahın politik zekâya dönüşmesi ve bedenlerin parkta yeni bir müşterek hayat kurması. Gezi’nin gücü biraz da buradaydı: İnsanlar yalnızca protesto etmedi; kısa süreliğine başka bir kamusal hayatın mümkün olduğunu gösterdi. Kütüphane kuruldu, revir kuruldu, yemek paylaşıldı, duvarlar konuştu, slogan mizaha dönüştü. Ancak bu tabloyu bütünüyle steril bir sivil itaatsizlik örneği gibi okumak da doğru değildir. Göstericiler içindeki bazı grupların taş atma, kamu malına zarar verme, araç yakma, barikatı çatışma aracına dönüştürme ve şiddeti bilinçli biçimde tırmandırma eğilimleri, Gezi’nin ahlâkî berraklığını zedeleyen ciddi zaafılar üretmiştir. Haklı bir itiraz, şiddetle temas ettiğinde kendi meşruiyet alanını daraltır; devletin kriminalleştirici diline de kullanışlı malzeme verir. Bu yüzden Gezi’nin yaratıcı, çoğulcu ve kamusal damarını savunmak başka; göstericiler içindeki şiddet pratiklerini mazur görmek başka şeydir. Devlet ise bu karmaşık toplumsal enerjiyi anlamak, ayıklamak ve demokratik biçimde yönetmek yerine çoğu zaman gazla, copla, dava dosyalarıyla cevap verdi. Böylece hem sivil itaatsizliğin meşru zemini yaralandı hem de otoriter aklın mizahı, ağacı ve meydanı bile tehdit sayan evhamlı yüzü daha çıplak biçimde görünür oldu.

Akbelen ve benzeri ekoloji direnişleri, sivil itaatsizliğin bugünkü damarını gösterir. Artık mesele yalnızca klasik hak arama değildir; yaşam alanını savunma meselesidir. Orman kesildiğinde yalnız ağaç gitmez; kuşun yuvası, köylünün nefesi, suyun yolu, çocuğun geleceği de gider. Ekoloji direnişlerinde sivil itaatsizlik, doğanın avukatlığına dönüşür. İnsan ağaca sarıldığında romantik bir fotoğraf vermek için sarılmaz; devletin ve şirketin görmediği hayat bağını bedeniyle görünür kılar. Ağaca sarılan insan, aslında kendi yarınını tutar. Orada itaatsizlik, betonun ve kârın karşısında hayatın son ince dalıdır.

Bu örneklerin hepsinde ortak bir çizgi vardır: yurttaşın kendi bedenini kamusal delile dönüştürmesi. Anne fotoğrafla oturur. Köylü toprağın önünde durur. Vicdani retçi bedenini askeri makinenin dışına çeker. Genç parkta nöbet tutar. Ekoloji savunucusu ağaca sarılır. Bunların hiçbiri sıradan asayiş vakası değildir. Bunlar Türkiye’nin adaletle, hafızayla, doğayla, bedenle ve devletle kurduğu sorunlu ilişkinin açık yaralarıdır.

Elbette her örnek kusursuz değildir. Her hareketin içinde zaaf, dağınıklık, abartı, yanlış taktik, iç gerilim bulunabilir. Sivil itaatsizlik de meleklerin yaptığı steril bir eylem değildir. İnsan işidir; bu yüzden çatlaklıdır. Fakat çatlak, hakikatin değerini düşürmez. Tam tersine, bazen hakikat çatlığın içinden sızar. Türkiye’de sivil itaatsizlik örnekleri bize şunu söyler: Yurttaş, devletin kendisine biçtiği uysal seyirci rolünü kabul etmek

zorunda değildir. Gerektiğinde meydanın taşına, ormanın ağacına, mahkemenin kapısına, kampüsün duvarına kendi vicdanını bırakabilir.

Bu ülkede sivil itaatsizlik çoğu zaman büyük cümlelerle değil, küçük ama inatçı hareketlerle var oldu. Bir annenin fotoğrafı bırakmaması. Bir köylünün maden yoluna çıkması. Bir gencin ağacın dibinde uyuması. Bir insanın "ben bu emri vicdanıma sığdıramıyorum" demesi. Bunlar küçük görünür; fakat devletlerin en çok korktuğu şey bazen budur: küçük insanların büyük haksızlık karşısında eğilmemesi.

**Filozof Kirpi: "Bu ülkede bazen en büyük isyan, bir annenin fotoğrafı yere bırakmamasıdır."**

## 6. Bölüm: Türkiye'de Sivil İtaatsizliğin Zaafları

Bir eylem alanı sabahın erken saatlerinde boşalmışsa geriye garip bir manzara kalır: ezilmiş karton bardaklar, yarısı yırtılmış pankartlar, kaldırımda unutulmuş bir atkı, duvara aceleyle yazılmış öfkeli bir cümle, köşede bekleyen polis bariyeri. Kalabalığın gürültüsü çekilince itirazın gerçek yüzü daha çıplak görünür. O anda şu soru belirir: Burada gerçekten bir vicdan dili mi kuruldu, yoksa yalnızca öfke gelip geçti mi? Sivil itaatsizliğin zaafları tam bu sessizlikte anlaşılır. Çünkü meydan doluyken herkes haklı görünür; meydan boşaldıktan sonra geriye ahlâk, strateji ve süreklilik kalır.

Türkiye'de sivil itaatsizliğin en büyük zaaflarından biri, öfkenin çoğu zaman örgütlü ahlâka dönüşmemesidir. Tepki büyüktür, haklılık duygusu güçlüdür, kalabalık bir anda genişler; fakat eylemin sınırı, dili, yöntemi, devamlılığı yeterince düşünülmez. Bir haksızlık karşısında insanların sokağa çıkması elbette kıymetlidir. Fakat sivil itaatsizlik yalnızca sokağa çıkmak değildir. Ne için çıktığı, nasıl durulduğu, hangi sınırın aşılmadığı, hangi bedelin göze alındığı, hangi ahlâkî dilin korunduğu da önemlidir. Yoksa itiraz, haklı bir çığlık olarak başlar; kontrolsüz öfkenin dağılık uğultusuna dönüşür.

Bu noktada şiddet meselesi özellikle önemlidir. Sivil itaatsizlik, kendi meşruiyetini büyük ölçüde şiddetsizlikten alır. Taş, molotof, yakma, kırma, yağmalama, kamu malına zarar verme, insanlara yönelen saldırı ya da çatışmayı bilerek tırmandırma, sivil itaatsizliğin ahlâkî zeminini bozar. Haklı bir itirazı savunmak başka şeydir; o itirazın içine karışan şiddeti mazur görmek başka şey. Türkiye'de muhalif çevrelerin bir kısmı bu ayrımı yapmakta zorlanır. Devletin şiddeti haklı olarak eleştirilir; fakat gösterici içindeki şiddet pratikleri bazen "öfke patlaması" diye hafifletilir. Bu doğru değildir. Çünkü sivil itaatsizlik, haklılığını karşı tarafın kötülüğünden değil, kendi ahlâkî berraklığından da alır.

Devlet zaten kriminalleştirmek için pusuda bekler. Elinde hazır kelimeler vardır: provokasyon, marjinal grup, kamu düzeni, terör, dış güç, güvenlik tehdidi. Bu kelimeler çoğu zaman abartılı, haksız ve manipülatiftir. Fakat eylem alanında şiddet görüntüsü oluştuğunda devletin propaganda makinesi yağlanır. Bir kişinin attığı taş, bin kişinin haklı itirazının üstüne gölge gibi düşer. Bir aracın yakılması, günlerce konuşulur; o eylemin arkasındaki adalet talebi arka plana itilir. Devlet bunu sever. Çünkü devlet için en kolay muhalif, kriminalize edilebilen muhaliftir. Sivil itaatsizlik ise devlete bu kolaylığı vermemelidir.

İkinci büyük zaaf, süreklilik meselesidir. Türkiye'de birçok itiraz bir anda parlar, büyük enerji üretir, sonra dağılır. Sosyal medya öfkesi meydanı büyütür; ama aynı hızla başka gündeme kaçar. Bir gün herkes aynı haksızlığa kilitlenir, ertesi gün yeni bir kriz eski krizin üstünü örter. Bu memleketin gündemi değirmen taşı gibidir; insanın hafızasını öğütür. Oysa sivil itaatsizlik, anlık patlamadan çok uzun soluklu vicdan disiplini. Cumartesi Anneleri'nin gücü buradan gelir: yıllarca aynı soruyu sormak. Ekoloji nöbetlerinin değeri de buradadır: ağaca bir gün değil, aylarca sahip çıkmak. Hak mücadelesi, trend başlığı gibi yaşanırsa çabuk söner. Adalet, algoritmanın insafına bırakılacak kadar ucuz değildir.

Üçüncü zaaf, muhalif kesimlerin kendi içindeki çifte standartlarıdır. Türkiye’de insanlar çoğu zaman kendi mahallesinin itirazını hak, karşı mahallenin itirazını provokasyon sayar. Kendi eylemi “demokratik tepki”, başkasının eylemi “kaos girişimi” olur. Bu ahlâkî sakatlık, sivil itaatsizlik kültürünü zehirler. Çünkü sivil itaatsizlik, yalnızca bizim hoşumuza giden insanların hakkı değildir. Barışçıl olduğu, şiddete yaslanmadığı ve kamusal gerekçesini açıkça kurduğu sürece, sevmediğimiz insanların itiraz hakkı da korunmalıdır. Demokrasi, insanın kendi sesine özgürlük istemesiyle değil; hoşlanmadığı sesin hakkını da tanınmasıyla sınanır. Bizde bu sınavdan kalan çoktur; sağdan soldan bütün mahalleler sınıfta kalabalık oturur.

Dördüncü zaaf, sembol üretme becerisiyle strateji kurma becerisinin birbirine karıştırılmasıdır. Yaratıcı pankart, etkileyici slogan, güçlü görüntü, çarpıcı fotoğraf önemlidir; fakat bunlar tek başına politik sonuç üretmez. Sivil itaatsizlik, yalnızca güzel bir görüntü değil, hedefi belli bir basınç biçimi olmalıdır. Hangi karar değiştirilecek? Hangi kurum muhatap alınacak? Hangi hukuki süreç takip edilecek? Hangi toplumsal kesim ikna edilecek? Hangi dil kullanılacak? Bu sorular sorulmadığında eylem estetikleşir, fakat etkisizleşir. Direniş fotojenik olabilir; ama fotojeniklik adaletin yerine geçmez.

Beşinci zaaf, etik özdenetim eksikliğidir. Sivil itaatsizlik yapan kişi ya da grup, kendini sürekli denetlemek zorundadır. Eylem dili insan onurunu koruyor mu? Karşı tarafı bütünüyle şeytanlaştırıyor mu? Masumlara zarar veriyor mu? Haklı dava kişisel kariyer, örgütsel vitrin, sosyal medya şöhreti ya da politik rant aracına mı dönüşüyor? Bunlar rahatsız edici sorulardır ama sorulmalıdır. Çünkü her hak mücadelesinin içine küçük iktidar arzuları sızabilir. Direniş alanında da ego vardır, rekabet vardır, temsil kavgası vardır, mikro iktidar vardır. İnsan neredeyse zaaf da oradadır. Melekçilik yapmanın âlemi yok.

Türkiye’de sivil itaatsizliğin güçlenmesi için yalnız cesaret yetmez; ahlâkî disiplin, hukuki bilinç, stratejik akıl, çoğulcu dil ve uzun soluklu sabır gerekir. İtiraz etmek önemlidir, ama itirazın kendisi de terbiye ister. Çünkü sivil itaatsizlik, öfkenin sokağa çıkmış hâli değil; vicdanın kamusal akla dönüşmüş hâlidir. Bu fark korunmazsa haysiyet mücadelesi kolayca gürültüye dönüşür. Gürültü ise iktidarı rahatsız eder ama her zaman dönüştürmez.

Filozof Kirpi: "Haklı öfke bile ahlâkî bir dizgin istemezse, zalimin değirmenine kendi eliyle su taşır."

## 7. Sivil İtaatsizlik ve Haysiyet

Haysiyet bazen büyük salonlarda değil, küçük bir direnme anında görünür. Bir insanın “buraya kadar” dediği yerde. Bir annenin elindeki fotoğrafı indirmede, bir köylünün kepecin önünden çekilmediği, bir öğrencinin korkuya rağmen kampüs kapısında beklediği, bir işçinin patronun ve devletin ortak sessizliğine karşı sesini yükselttiği yerde. Sivil itaatsizlik tam da bu eşikte insanın haysiyetle kurduğu ilişkiyi açığa çıkarır. Çünkü haysiyet, yalnızca insanın kendisi hakkında düşündüğü güzel bir fikir değildir; haksızlık karşısında ne yaptığıyla sınıyan çıplak bir varoluş meselesidir.

Devletler yurttaştan çoğu zaman uyum ister. Vergini ver, sıraya gir, sus, bekle, fazla soru sorma, kararları büyükler verir. Bu dil, yurttaşı ahlâkî özne olmaktan çıkarıp idari nesneye dönüştürür. Oysa yurttaşlık, yalnızca kimlik kartı taşımak değildir. Yurttaşlık, gerektiğinde devletin yüzüne bakıp “bu yanlıştır” diyebilme cesaretidir. Sivil itaatsizlik, yurttaşlığın bu unutulmuş kasını çalıştırır. Çünkü insan, yalnızca itaat ederek yurttaş olmaz; bazen itiraz ederek yurttaşlığını geri alır.

Haysiyetin politik anlamı burada belirir. İnsan, sadece yaşayan bir organizma değildir. Ekmek ister, güvenlik ister, barınma ister; bunlar doğrudur. Fakat insan yalnız bunlarla yetinmez. Anlam ister, adalet ister, tanınmak ister, sözüne değer verilmesini ister. Devlet insanı yalnızca nüfus kaydı, seçmen listesi, vergi mükellefi, askerlik yükümlüsü ya da sosyal yardım alıcısı olarak gördüğünde, onun haysiyetini eksiltir. Sivil itaatsizlik, bu

eksiltmeye karşı insanın kendi varlığını kamusal alanda yeniden ilan etmesidir. "Ben buradayım; beni dosya numarasına, güvenlik tehdidine, istatistik satırına indiremezsin" demesidir.

Bu yüzden sivil itaatsizlik çoğu zaman bedenle yapılır. İnsan kendi bedenini meydana koyar. Oturur, yürür, bekler, yolu kapatır, zincirlenir, ağaca sarılır, susar, bazen yalnızca durur. Beden burada sıradan bir biyolojik varlık olmaktan çıkar; politik bir metne dönüşür. Devlet kâğıtla konuşur, mühürle konuşur, polis tutanağıyla konuşur. Yurttaş ise bazen bedeniyle konuşmak zorunda kalır. Çünkü başka bütün kanallar tıkanmıştır. Dilekçe cevaplanmamış, mahkeme gecikmiş, medya susmuş, meclis duymamış, bürokrasi duvar örmüştür. O zaman beden son dilekçe olur.

Haysiyet, korkusuzluk değildir. Bunu özellikle söylemek gerekir. Sivil itaatsiz insan korkmayan insan değildir; korkuya rağmen yerinden çekilmeyen insandır. Korkusuzluk bazen cahil cesarettir. Haysiyet ise korkuyu bilerek, bedeli tartarak, geri dönüş ihtimalini düşünerek yine de orada durmaktır. Gözaltına alınacağını bilir, fişleneceğini bilir, mahkemeye uğraşacağını bilir, işinden olabileceğini bilir, ailesinin endişeleneceğini bilir. Ama bütün bunlara rağmen şunu hisseder: Susarsam yalnız hakkımı değil, kendime duyduğum saygıyı da kaybedeceğim. İşte sivil itaatsizliğin en derin kaynağı bu iç kırılmadır.

Türkiye'de haysiyet meselesi ayrıca ağırdır. Çünkü bu toplumda insanlara sık sık "idare et" denir. Haksızlığa uğrarsın, idare et. Hakkın yenir, idare et. Torpil görürsün, idare et. Mahkemede sürünürsün, idare et. Doğan kesilir, idare et. Üniversiteye müdahale edilir, idare et. Çocuğun geleceği çalınır, idare et. Bu "idare et" kültürü, memleketin ahlâkî omurgasını yavaş yavaş kemiren paslı bir testeredir. Sivil itaatsizlik, bu paslı testereye karşı "hayır, idare etmiyorum" deme cesarettir. Bazen memleketi ayakta tutan şey büyük nutuklar değil, bu küçük ama inatçı hayırdır.

Fakat haysiyetin de bir terbiyesi vardır. Sivil itaatsizlik, kendi haysiyetini savunurken başkasının haysiyetini ezmemelidir. Hak arayan kişi, başka bir masumun hakkını çiğneyerek temiz kalamaz. Bu yüzden şiddetsizlik sadece stratejik değil, haysiyetle ilgili bir ilkedir. İnsan onuru için yola çıkan bir eylem, insan onurunu zedeleyen araçlarla yürüyemez. Burada ölçü sert ama gereklidir: Bir mücadele, yönteminde taşıdığı ahlâk kadar değerlidir. Dava haklı olabilir; fakat yöntem çürürse dava da yara alır.

Sivil itaatsizlik bu açıdan hem devleti hem yurttaşı sınar. Devletin sınavı şudur: Barışçıl itirazı düşmanlık saymadan dinleyebilecek mi? Yurttaşın sınavı ise şudur: Öfkesini ahlâkî sınır içinde tutabilecek mi? Bu iki sınavdan biri bile kaybedildiğinde kamusal hayat zehirlenir. Devlet kaba güce sığırsa özgürlük boğulur. Yurttaş etik sınırı kaybederse haklılık bulanıklaşır. O nedenle sivil itaatsizlik, hem cesaret hem ölçü ister. Hem direnç hem nezaket. Hem öfke hem vicdan. Zor iş yani; Twitter'da aslan kesilmek gibi bedava kahramanlık değil.

Haysiyetin en güzel tarafı bulaşıcı olmasıdır. Bir insan haksızlık karşısında dik durduğunda, başka birinin içindeki ürkek adalet duygusunu uyandırır. Bir anne meydanda oturur; başka biri kendi suskunluğundan utanır. Bir köylü ağaca sarılır; şehirdeki biri betonun neyi öldürdüğünü fark eder. Bir öğrenci sırtını döner; başka bir öğrenci başını kaldırır. Sivil itaatsizlik bu yüzden yalnız sonuç üretmez; karakter de üretir. Toplumun içinde unutulmuş cesaret hücrelerini harekete geçirir.

Sonunda mesele şuna gelir: Haysiyet, insanın kendine "ben bu haksızlığın neresindeyim?" diye sorabilmesidir. Seyirci koltuğunda mı, failin yanında mı, mağdurun uzağında mı, yoksa adaletin riskli kıyısında mı? Sivil itaatsizlik bu soruyu erteletmez. İnsanı kendi cevabıyla yüzleştirir. Çünkü bazı dönemlerde susmak tarafsızlık değil, konforlu ortaklıktır. Bazı dönemlerde itaat düzen değil, ahlâkî çöküştür. Ve bazı dönemlerde insanın kendini kurtarması için önce haksız düzene küçük ama açık bir "hayır" demesi gerekir.

Filozof Kirpi: "Haysiyet, insanın korkmadığı yerde değil; korktuğu hâlde adaletin yanından kaçmadığı yerde başlar."

## 8. Sonuç — Kanun, Adalet ve Vicdanın Üçlü Mahkemesi

Bir ülkenin meydanlarına bakarak o ülkenin hukukunu okuyabiliriz. Mahkeme binaları, anayasa kitapları, kanun külliyatı, resmî törenler, cübbeler, kürsüler, mühürler bir yere kadar konuşur; fakat asıl hakikat, yurttaş itiraz ettiğinde devletin ne yaptığı yerde görünür. Meydan açılıyor mu, kapanıyor mu? Polis yurttaşı korumak için mi orada duruyor, yoksa yurttaşın sesini boğmak için mi? Mahkeme adaletin kapısı mı, yoksa itirazın yorulacağı uzun bir koridor mu? Bu soruların cevabı, sivil itaatsizliğin Türkiye’de neden yalnızca bir protesto biçimi olmadığını gösterir. Sivil itaatsizlik, bu ülkede kanun, adalet ve vicdan arasındaki mesafeyi ölçen çıplak bir cetveldir.

Kanun gereklidir. Bunu hafife almak çocukça olur. Ortak hayatın kuralsız yürümeyeceği açıktır. Yol, okul, mahkeme, mülkiyet, sözleşme, seçim, kamu hizmeti, güvenlik, hak ve sorumluluk bir kurallar ağı olmadan ayakta duramaz. Fakat kanun, kendi başına kutsal değildir. Kanunu değerli kılan şey, adalete hizmet edip etmediğidir. Kanun adaletten koptuğunda geriye düzenin soğuk kabuğu kalır. O kabuk bazen çok parlak görünür; içinde ise insan sesi çürür. Sivil itaatsizlik, bu çürümeyi işaret eder. Kanuna düşman olduğu için değil, kanunun adaletle yeniden buluşmasını istediği için ortaya çıkar.

Adalet ise metinlerin içine hapsedilemeyecek kadar canlıdır. Adalet, yalnızca hâkimin kararında değil; annenin bekleyişinde, köylünün toprağına sahip çıkışında, öğrencinin özgür üniversite talebinde, işçinin güvenli çalışma ısrarında, vicdani retçinin kendi bedenine dair söz hakkı arayışında da görünür. Devlet adaleti yalnızca kendi kurumlarının ürettiği bir şey sanırsa yanılır. Toplumun adalet duygusu, resmî adalet mekanizmasından daha eski ve çoğu zaman daha derindir. Kanun bazen gecikir, mahkeme bazen susar, bürokrasi bazen duvarlaşır; fakat vicdan beklemeyi bilmez. Vicdan, geciken adaletin kapısına dayanır.

Sivil itaatsizlik bu yüzden üçüncü mahkemeyi açar: vicdan mahkemesini. Bu mahkemenin binası yoktur, mübaşiri yoktur, dosya numarası yoktur. Fakat bazen en ağır hüküm oradan çıkar. Bir devlet, yurttaşın barışçıl itirazını bastırduğunda kanunen kendini savunabilir; "kamu düzeni", "izin", "güvenlik", "kanuna aykırılık" diyebilir. Fakat bütün bu kelimeler, toplumun vicdanında beraat garantisi vermez. Tam tersine, kimi zaman devlet hukuken konuştuğunu sanırken ahlâken suskunluğa gömülür. Çünkü vicdan mahkemesi şunu sorar: Gücünü kullandın, peki adaleti korudun mu?

Türkiye'nin sivil itaatsizlikle imtihanı burada düğümlenir. Bizde devlet geleneği, itirazı çoğu zaman olgun bir demokrasinin normal parçası gibi görmekte zorlanır. Yöneten akıl, yurttaşın karşı çıkmasını neredeyse kişisel saygısızlık gibi algılar. Devlete itiraz, devlete düşmanlıkla; hükümeti eleştirmek, millete ihanetle; meydanda durmak, kamu düzenini bozmakla; farklı söz söylemek, fitneyle karıştırılır. Bu karışıklık tesadüf değildir. Otoriter aklın eski numarasıdır: Hakkı güvenlik meselesine çevir, yurttaşı şüpheli hâle getir, itirazı kriminal dosyaya sıkıştır. Böylece adalet sorusu duyulmadan boğulur.

Fakat sivil itaatsizlik de kendini sürekli sınamak zorundadır. Bu yazının önceki bölümlerinde görüldüğü gibi, her protesto sivil itaatsizlik değildir; her öfke haklılık üretmez; her kalabalık ahlâkî berraklık taşımaz. Sivil itaatsizlik, şiddetsizliği, kamusallığı, gerekçeli olmayı, bedeli üstlenmeyi ve insan haysiyetine sadakati gerektirir. Taşla, yakmayla, yıkmayla, yağmayla, masumlara zarar vermekle bu damar kirlenir. Hak arayan el, başkasının hakkını ezmeye başladığında kendi davasını yaralar. Bu yüzden sivil itaatsizlik, hem devletten hukuk ahlâkı ister hem yurttaştan eylem ahlâkı.

Türkiye'de olgun bir sivil itaatsizlik kültürü kurulacaksa bunun üç ayağı olmalıdır. Birincisi, yurttaş haklarını bilmelidir. Hak bilinmeden cesaret çoğu zaman ham öfkeye dönüşür. İkincisi, eylem etik disipline sahip olmalıdır. Şiddetsizlik, açıklık, sorumluluk ve hedef berraklığı korunmalıdır. Üçüncüsü, toplum başkasının itiraz hakkını da savunmayı öğrenmelidir. Yalnız kendi mahallesine özgürlük isteyen kişi demokrat değil, çıkarıcıdır. Sivil itaatsizlik kültürü, sevmediğimiz insanların barışçıl itiraz hakkını da tanıyabildiğimiz yerde derinleşir. Zor olan da budur zaten; kendi sloganını sevmek kolay, başkasının rahatsız edici sözünün hakkını korumak daha büyük ahlâk ister.

Sivil itaatsizlik, kanunsuzluk arzusu değil, adaletin geciktiği yerde vicdanın kamusal alana çıkmasıdır. Devlet bunu düşmanlık sanırsa kendini küçültür. Yurttaş bunu şiddet bahanesine çevirirse kendi haklılığını kirletir. Kanun, adalet ve vicdan arasındaki ilişki ancak bu üçlü dengeyle korunabilir. Kanun adaletle kulak verecek; adalet vicdanı küçümsemeyecek; vicdan da öfkesini ahlâkî ölçü içinde tutacaktır.

Bir ülkede herkes itaat ediyorsa orada huzur var sanılabilir. Fakat bu bazen yalnızca korkunun sessizliğidir. Gerçek huzur, yurttaşın korkmadan konuşabildiği, barışçıl biçimde itiraz edebildiği, devletin de bu itirazı düşmanlık saymadığı yerde başlar. Sivil itaatsizlik, işte bu başlangıcın dikenli adıdır. Dikenlidir çünkü rahatsız eder. Gereklidir çünkü uyandırır.

**Filozof Kirpi: "Kanun vicdanı duymuyorsa serttir; vicdan kanunu bütünüyle unutuyorsa kördür; adalet ikisinin arasındaki ince ama kanayan yoldur."**